

KS. STANISŁAW NABYWANIEC

Rzeszów-Lublin

UNICKI DEKANAT CYRYŃSKI
W ARCHIDIECEZJI KIJOWSKIEJ
W ŚWIETLE WIZYTACJI GENERALNEJ Z 1798 ROKU*

Metropolita unicki, arcybiskup kijowski, Teodozy Rostocki (1788-1805) wydał 6 VII 1794 r. w Radomyślu i 11 V 1796 r. rozporządzenia w sprawie przeprowadzenia wizytacji generalnej w trzech dekanatach archidiecezji: cyryńskim, lidzkim i nowogródzkim. Wszystkie te dekanaty należały do litewskiej części metropolitalnej archidiecezji kijowskiej. Wykonawcą woli metropolity T. Rostockiego był jego oficjał generalny i wikariusz generalny *in spiritualibus* ks. Maciej von Zegierd Korn. On to wyznaczył na wizytatora wspomnianych dekanatów ks. Tomasza Woszczełłowicza, asesora konsystorza generalnego, a jednocześnie dziekana grodzieńskiego i kanonika kapituły (kryłosu) kijowskiej. Zakres władzy wizytatora określony został przez ks. Korna zgodnie z postanowieniami synodu zamojskiego z 1720 r.

Ten sposób przeprowadzania wizytacji kanonicznej przez mianowanych przez rządę diecezji wizytatorów nie był czymś nadzwyczajnym, lecz stałą praktyką stosowaną na podstawie uchwał synodu zamojskiego, które dawały biskupowi prawo wyznaczania wizytatorów¹ Przytoczyć tu wystarczy chociażby przykład metropolity Floriana Hrebnickiego (1748-1762), arcy-

* Artykuł opracowano na podstawie akt wizytacji generalnej dekanatu cyryńskiego z 1798 r., opublikowanych w: „Archieograficeskij sbornik dokumentow odnosiaszczichsja k istorii siewiero-zapadnoj Rusi”, 13(1902) 156-235. W artykule ograniczono się do przedstawienia tylko niektórych zagadnień ilustrujących stan faktyczny dekanatu cyryńskiego u schyłku XVIII stulecia.

¹ *Synodus provincialis Ruthenorum habita in civitate Zamosciae anno MLCCXX, Sanctissimo Domino nostro Benedicto pp. XIII dicata, Romae 1883*³, s. 96 n.

biskupa kijowskiego, który w przesłanej do Rzymu relacji o stanie archidiecezji kijowskiej w 1756 r. pisał, iż odbywał wizytacje kanoniczne za pośrednictwem wyznaczonych wizytatorów, ludzi znanych z prawości i gorliwości. Byli to w przypadku, gdzie istniała kapituła, kanonicy, zaufani ordynariusza²

Dekanat cyryński wybrany został przez pasterza archidiecezji kijowskiej dla przeprowadzenia wizytacji zapewne z tego względu, że w ostatnich latach nie było tam już dawno wizytacji kanonicznej. Niektóre parafie wizytowane były jeszcze w 1. poł. XVIII stulecia. W żadnej parafii dekanatu nie przeprowadzono generalnej wizytacji kanonicznej po śmierci metropolity Leona Szeptyckiego († 1779). Dzięki informacjom zawartym w aktach wizytacyjnych z 1798 r. wiadomo dość dokładnie, kiedy i w której parafii przeprowadzano ostatnie wizytacje kanoniczne.

Synod zamojski polecał dokonywanie wizytacji kanonicznych w parafiach co dwa lata, a nawet co roku. Oczywiście było to przy tak rozległej diecezji, jak metropolitalna – niemożliwe. Również i w innych diecezjach biskupi przeprowadzali wizytacje co kilka lat³

Tab. 1. Daty wizytacji kanonicznych w dekanacie cyryńskim (1746-1778)

Lp.	Nazwa parafii	Daty wizytacji kanonicznej
1	2	3
1	Cyryn	1769, 1772
2	Dołmatowszczyzna	1769, 1773
3	Horodziej Dolny	1761
4	Horodziej Górny	1762, 1765
5	Jasieniec	1765, 1775
6	Kołpiennica	1746
7	Kroszyn	1765, 1769
8	Lipa	1765, 1778
9	Miratycze	1765, 1773
10	Narucewicz	1761, 1765, 1778
11	Odachowszczyzna	1761, 1765

² *Epistolae metropolitaram Kiowiensium Catholicorum Leonis Kiška, Athanasii Szeptyckij, Floriani Hrebnyckij 1714-1762*, Romae 1959, s. 368; O. P. Kryżaniwśkyj, S. M. Płochij, *Istorijska Cerkwa ta religijnoji dumky w Ukraini*, kn. III: *Kineć XVI – seredyna XIX stolittja*, Kyjiw 1994, s. 128.

³ *Synodus provincialis* [...], s. 96; Kryżaniwśkyj, Płochij, dz. cyt., kn. III, s. 128.

1	2	3
12	Poruczyn	1765
13	Rajca	1765, 1773
14	Saczewki	1773
15	Snów	1765, 1778
16	Stwołowicze	1764, 1768
17	Załuże	1765
18	Żuchowicze Małe	1765, 1778
19	Żuchowicze Wielkie	1761, 1765

Wprawdzie tabela nie zawiera danych dla wszystkich parafii dekanatu cyryńskiego, ale wydaje się wystarczająco reprezentatywna i daje przybliżony obraz częstotliwości przeprowadzania wizytacji kanonicznych w interesującym nas dekanacie na przestrzeni kilkudziesięciu lat. Ta mała liczba odbytych wizytacji kanonicznych w wielu parafiach dekanatu cyryńskiego znajduje swoje uzasadnienie w liście metropolity Felicjana Filipa Wołodkowicza (1762-1778), arcybiskupa archidiecezji kijowskiej, do nuncjusza Józefa Garampiego (1772-1785) z 26 VI 1773 r., w którym to liście metropolita wyjaśnia adresatowi, że w tych dekanatach, gdzie istnieje mniejsze zagrożenie ze strony prawosławia, wizytacja została odłożona na czas późniejszy⁴

W piśmie wystawionym w Grodnie 3 III 1798 r. wikariusz generalny polecił mianowanemu przez siebie wizytatorowi, aby o zamiarze przeprowadzenia wizytacji i terminie jej rozpoczęcia powiadomił duchowieństwo zainteresowanych dekanatów i aby wezwał w dniu jej zainaugurowania na spotkanie z wizytatorem dziekana oraz instygatora dekanalnego. Na spotkaniu tym wizytator winien przedstawić zakres swojej władzy. Wikariusz generalny nakazał rozpocząć wizytację niezwłocznie i przeprowadzić ją bez „uprzykrzania się duchowieństwu” Ta ostatnia uwaga miała swoje uzasadnienie praktyczne, wszak utrzymanie wizytatora – czy to biskupa, czy też jego delegata – było dużym obciążeniem dla proboszcza, w którego parafii wizytację przeprowadzano. Aby zmniejszyć to obciążenie, na synodzie zamojskim ograniczono liczbę osób towarzyszących wizytatorowi do dwóch oraz zakazano zabierania z sobą dla przemieszczania się więcej niż dwie pary koni. W propozycjach na synod brzeski, który miał się odbyć w 1765 r., znalazło się alternatywne rozwiązanie co do potrzebnych w podróży koni. Wizytator

⁴ *Epistolae Feliciani Philippi Wolodkovycz metropolitae Kioviensis Catholici (1762-1778)*, p. I, Romae 1967, s. 299 (Metropolita F. Wołodkowicz do nuncjusza J. Garampiego – Radomyśl 26 VI 1773).

mógłby się posługiwać własnymi końmi lub należącymi do proboszcza w zależności od tego, co okazałoby się korzystniejsze dla tego ostatniego⁵

W czasie wizytacji, w której wizytatorowi mieli towarzyszyć dziekan oraz instygator dekanalny, wikariusz generalny nakazał wizytatorowi zwizytować każdą cerkiew i każde beneficjum. Polecenie to wynikało z postanowień synodu zamojskiego, nakładającego na rządców diecezji w czasie wizytacji kanonicznej uwzględnienie wszystkich cerkwi, również tych, które miały prawo egzempcji, o ile służyły celom duszpasterskim, oratoriów publicznych (z wyjątkiem klauzurowych), nadto kolegiów, szpitali, wszelkich obiektów sakralnych oraz bractw⁶. Miejscowe duchowieństwo nie mogło w niczym sprzeciwiać się wizytatorowi pod groźbą surowych kar. Wręcz przeciwnie, ze swej strony winno się odnosić duchowieństwo w dekanacie, tak zakonne jak i diecezjalne, z wielkim szacunkiem do wizytatora i okazywać mu wcześniej przygotowane dokumenty i akta. Sam wizytator natomiast zobowiązany został do sporządzenia protokołu wizytacyjnego w dwóch egzemplarzach – jeden dla archiwum parafialnego, a drugi dla kancelarii konsystorza generalnego.

Przed rozpoczęciem wizytacji generalnej ks. T. Woszczełłowicz skierował list pasterski, pisany w Brzostowicy Wielkiej 23 III 1798 r., do duchowieństwa i wiernych objętych wizytacją generalną dekanatów. W liście tym polecał, aby w czasie pobytu wizytatora w danej cerkwi obecni byli także wierni, nieobecność zaś proboszcza uważana była z góry za nieusprawiedliwioną. List wizytatora proboszczowie mieli obowiązek odczytać wiernym w cerkwiach.

Na podstawie otrzymanych prerogatyw ks. Woszczełłowicz powiadomił pismem z 15 IV 1798 r. dziekanów, duchowieństwo i wiernych wspomnianych dekanatów o terminie i miejscu rozpoczęcia wizytacji w poszczególnych dekanatach. Jako parafię, w której miała zostać zainaugurowana „zewnątrzna i wewnątrzna” wizytacja generalna, wizytator wyznaczył Połońsk w dekanacie cyryńskim.

Wizytator polecił wszystkim proboszczom przygotować i przedstawić w czasie wizytacji świadectwa święceń, akty prezent, instalacji, administracji, aprobat i funduszy. Zobowiązał beneficjantów, aby pod żadnym pozorem nie

⁵ *Synodus provincialis [...]*, s. 98; *Epistolae Jasonis Junosza Smogorzewskij metropolitae Kioviensis Catholici (1780-1788)*, Romae 1965, s. 27; ks. T. Śliwa, *Kościół unicki w Polsce w latach 1596-1696*, [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, t. I, cz. 2, pod red. ks. B. Kumora, ks. Z. Obertyńskiego, Poznań–Warszawa 1974, s. 291.

⁶ *Synodus provincialis [...]*, s. 97.

opuszczali na czas trwania wizytacji generalnej swoich parafii. Dla potrzeb wizytacyjnych polecił im sporządzić inwentarz beneficjum, inwentarz gruntów i ruchomości cerkiewnych oraz parafialnych. Zaproponował też przygotowanie i przedłożenie mu w czasie wizytacji ewentualnych spraw.

I. PARAFIE

Dekanat cyryński w 1798 r. obejmował 32 parafie. Już sam fakt istnienia tak wielu parafii w jednym dekanacie wskazuje na jego duży zasięg terytorialny. W 2/3 parafie znajdujące się na obszarze dekanatu cyryńskiego były parafiami wiejskimi. Pozostała część to parafie miejskie, a raczej małomiasteczkowe. Do parafii miejskich należały: Cyryn, Horodyszczce, Kroszyn, Mysz, Ostrów, Połonka, Snów, Stwołowicze, Swojatycze, Wiedźma, zwana też Stanisławowem, i Wołówka. Wśród parafii miejskich znajdowała się również stolica dekanatu, Cyryn. Pełny wykaz parafii dekanatu cyryńskiego zamieszczono w tab. 2.

Tab. 2. Parafie dekanatu Cyryn według stanu z 1798 roku

Lp.	Nazwa parafii	Typ parafii	
		miejska	wiejska
1	2	3	4
1	Cyryn	x	
2	Czernichów		x
3	Dołmatowszczyzna		x
4	Horodyszczce	x	
5	Horodziej Dolny		x
6	Horodziej Górny		x
7	Jasieniec		x
8	Jastrzembł		x
9	Kołpiennica		x
10	Kroszyn	x	
11	Lipa		x
12	Łuki		x

1	2	3	4
13	Łysica		x
14	Miratycze		x
15	Mysz	x	
16	Narucewice		x
17	Odachowszczyzna		x
18	Ostrów	x	
19	Ostrówki		x
20	Połonka	x	
21	Poruczyn		x
22	Rajca		x
23	Saczewki		x
24	Serwecz		x
25	Snów	x	
26	Stwołowicze	x	
27	Swojatycze	x	
28	Wieżma (Stanisławów)	x	
29	Wołówka	x	
30	Załuże		x
31	Żuchowicze Małe		x
32	Żuchowicze Wielkie		x
R a z e m:		11	21

Dwukrotna przewaga w dekanacie cyryńskim parafii wiejskich nad miasteczkami świadczy o typowo wiejskim charakterze dekanatu cyryńskiego oraz o pewnym wyobrażeniu o społecznym przekroju wiernych Cerkwi unickiej w tym regionie. O przewadze ludności wiejskiej świadczy ponadto fakt, iż liczba parafii miejskich nie ograniczała się terytorialnie jedynie do samego miasteczka, ale obejmowała cały szereg okolicznych wsi. Liczba wiosek należących do poszczególnych parafii miejskich przedstawiała się następująco:

Cyryn – 13 wiosek, Horodyszcz – 6 wiosek, Kroszyn – 6 wiosek, Krosz – 20 wiosek, Ostrów – 9 wiosek, Połonka – 7 wiosek, Snów – 9 wiosek, Stwołowicze – 22 wioski, Swojatycze – 12 wiosek, Więżma (Stanisławów) – 8 wiosek, Wołówka – 15 wiosek. Obszary miejskie stanowiły, jak wiadomo, nie tylko miasteczka, ale także – szczególnie w przypadku parafii miejskich Mysz i Stwołowicze – komuś część. W parafiach miejskich wioski górowały nad miasteczkami nie tylko przestrzennie, ale także pod względem liczby domostw znajdujących się w danej parafii.

Tab. 3. Liczba domostw miejskich i wiejskich w parafiach miejskich w 1798 roku⁷

Lp.	Nazwa parafii	Liczba domostw w parafii		
		miejskich	wiejskich	r a z e m
1	Cyryn	65	292	357
2	Horodyszcz	6	117	123
3	Kroszyn	39	173	212
4	Mysz			
5	Ostrów	68	111	179
6	Połonka			
7	Snów	17	127	144
8	Stwołowicze	15	313	328
9	Swojatywce	1	145	146
10	Wieżma (Stanisławów)	10	136	146
11	Wołówka	20	187	207
R a z e m:		251	831	1082

Zdecydowana większość domostw wiernych Cerkwi unickiej znajdowała się na wsi. W niektórych miastach, jak np. w Swojatyoczach, było tylko jedno domostwo unitów, a w Horodyszczu 6 takich domostw. Daje to coraz bardziej wyraźny obraz struktury społecznej unitów. Dla Myszy i Połonki nie można się posłużyć danymi statystycznymi, ponieważ akta wizytacyjne tych parafii nie zamieszczają szczegółowych danych liczbowych. Zapewne jednak nie odbiegały one od standardów dekanalnych. Po wyłączeniu tych dwóch parafii wynika z obliczeń, iż miejskich domostw unickich było 251, a wiejskich 831 na ogólną liczbę 1082.

Główne wytyczne decydujące o sieci parafialnej w Kościele katolickim w XVIII w. oparte były na postanowieniach Soboru Trydenckiego. Wytyczne te były stosowane także w odniesieniu do sieci parafii unickich⁸. Granice parafii dostosowywano do naturalnych warunków terenowych. W przypadku dekanatu cyryńskiego najczęściej granice parafii opierały się o linie brzegowe rzek. Wywnioskować to można z opisów zawartych niemal w każdym akcie wizytacyjnym parafii informujących o tym, czy wierni mają

⁷ Dane zawarte w tabelach są niekompletne z powodu braku pełnych informacji źródłowych.

⁸ „Archiegraficzeskij sbornik dokumentow odnosiaszczichsja k istorii siewiero-zapadnoj Rusi”, 13(1902) 106.

dostęp do cerkwi bez przeprawy przez rzekę. Tylko w przypadku parafii Kroszyn podano, że wierni z wiosek Olesiejewicze i Kienitów mają przeprawę przez rzekę Szczarę, ale w tym przypadku nie była to zbyt wielka przeszkoda, gdyż na rzece był most.

Wszystkie parafie w dekanacie cyryńskim, nie tylko miejskie, o czym była mowa wcześniej, miały w swoich granicach od kilku do kilkunastu, a niekiedy i ponad dwadzieścia wiosek. Wioski te najczęściej znajdowały się w odległości od pół do jednej mili od miejscowości, w której była cerkiew parafialna. W parafii Mysz największa odległość od cerkwi parafialnej wynosiła ok. 3 mil. W przypadku parafii Serwecz nie podano dokładnej odległości, ale stwierdzono, że obie wioski należące do tej parafii, Lubowicze i Kajszówki, leżą „w bliskości” cerkwi parafialnej. Wierni z parafii Lipa mieszkający we wsiach Bojary i Wysoka mieli do cerkwi parafialnej 2 wiorsty. Były więc parafie dekanatu cyryńskiego dość zwarte przestrzennie. Zajmowały ekstremalnie obszar o średnicy do 6 mil.

Szczegółowe dane dotyczące miejscowości wchodzących w skład poszczególnych parafii zawarte są w tab. 4.

Tab. 4. Miejscowości wchodzące w skład parafii dekanatu cyryńskiego w 1798 roku

Lp.	Nazwa parafii	Miejscowości należące do parafii	Liczba domostw
1	2	3	4
1	Cyryn	1. Boboniewka 2. Bykiewicze 3. Cyryn (m.) 4. Dorohów 5. Krasna 6. Metropolszczyzna 7. Okanowicze 8. Pęczyn 9. Praczewicze 10. Rudasze 11. Skrobów 12. Tuhanowicze 13. Tukanowicze 14. Wysadowicze	22 13 65 46 30 15 22 21 21 13 24 40 35 9 R a z e m: 357

1	2	3	4
2	Czernichów	1. Bojary 2. Cieszkowce 3. Czernichów 4. Hołubowszczyzna 5. Juszkewicze 6. Kłompiki 7. Lichosiele 8. Łomasze 9. Makosie 10. Nahorze 11. Niekroszce 12. Nieladowszczyzna 13. Podlesiejże 14. Rodkiewicze 15. Sawicze 16. Zarowie	7 19 13 2 7 2 13 23 15 15 19 2 15 16 50 17 R a z e m: 215
3	Dołmatowszczyzna	1. Bierdziejewicze 2. Bojary 3. Dołmatowszczyzna 4. Krzyszyłowszczyzna 5. Księżdowszczyzna 6. Nilnize 7. Ostaszyn 8. Rubowszczyce 9. Wruchów 10. Wyszków	17 4 35 25 1 1 62 13 21 30 R a z e m: 209
4	Horodyszcze	1. Bryksicze 2. Horodyszcze (m.) 3. Niesice 4. Niesiery 5. Nowosiółki 6. Stankiewicze 7. Wielka	14 6 18 16 1 17 51 R a z e m: 123
5	Horodziej Dolny	1. Dereczyniec 2. Horodziej Dolny 3. Podlesie	8 27 17 R a z e m: 52

1	2	3	4
6	Horodziej Górny	1. Horki 2. Horodziej Górny 3. Horodziej p. Korbutta 4. Horodziej Zarzecze 5. Korycin 6. Osipowszczyzna 7. Worotyszcze	10 28 16 11 1 15 17 R a z e m: 106
7	Jasieniec	1. Ardziutowszczyzna 2. Hereczychi 3. Jasieniec (Jasienicze) 4. Komiany 5. Kotowszczyzna 6. Kuniewiczze 7. Małysze 8. Prudy 9. Przewłoka	4 8 8 3 13 2 4 12 11 R a z e m: 65
8	Jastrzebl	1. Hajkowce 2. Hincewicze 3. Jastrzebl 4. Kuncewicze 5. Małachowce 6. Waszkwarczyce 7. Wodochwa	12 22 29 14 19 8 23 R a z e m: 127
9	Kołpiennica	1. Hliniszczce 2. Kołpiennica Mała 3. Kołpiennica Wielka 4. Onisimowicze 5. Świciłowicze	2 49 40 30 12 R a z e m: 133
10	Kroszyn	1. Dombrowna 2. Kienilow 3. Kroszyn (m.) 4. Mielachowicze 5. Olesiejewicze 6. Wojkiewicze 7. Zalubcz	36 5 39 5 63 14 50 R a z e m: 212

1	2	3	4
11	Lipa	1. Bojary 2. Lipa 3. Wysoka	10 37 40 R a z e m: 87
12	Łuki	1. Bohusze 2. Businy 3. Cieremnonnik 4. Grabowiec 5. Łuki 6. Młynek 7. Wołochwa 8. Wólka	
13	Łysica	1. Dudzicze 2. Iskołdz 3. Jancyzce 4. Kopciowszczyzna Łysica 5. Łysica Wielka 6. Łysica Zabłocie 7. Makasze 8. Pietkiewiczce 9. Stopiszczce 10. Studzionki	8 16 21 27 41 20 6 49 11 37 R a z e m: 236
14	Miratycze	1. Baranowicze 2. Cimoszkowicze 3. Miratycze 4. Moszewicze 5. Rudniki 6. Siohda	14 22 32 23 6 21 R a z e m: 118
15	Mysz	1. Bałabanowicze 2. Baranowicze 3. Białolesie 4. Borowce 5. Cieszewle 6. Derewna 7. Domaszewicze 8. Huta 9. Kozłakiewiczce 10. Maholany 11. Majki – zaścianek 12. Muchiewiczce 13. (Nowa) Mysz (m.)	

1	2	3	4
		14. Pietrowicze 15. Postarzynie 16. Szpakowce 17. Tartak 18. Wielczany 19. Zabłocie 20. Zarzecze 21. Zaścianek Siewruki 22. Zaścianek Wazginty	
16	Narucewice	1. Kamionka 2. Kochanowicze 3. Kozły 4. Kozły p. Żukowskiego 5. Lachy 6. Małojedy 7. Narucewice	32 9 9 8 8 15 13 R a z e m: 94
17	Odachowszczyzna	1. Dubowo 2. Jakimowicze 3. Ławrynowicze 4. Nowiki 5. Odachowszczyzna 6. Zabrodzie	48 18 22 7 59 12 R a z e m: 166
18	Ostrów	1. Bienkowie 2. Lubiejki 3. Ostrów (m.) 4. Rahoczce 5. Strzelce 6. Trzeciekowie 7. Ucios 8. Uta 9. Zapole 10. Zawirnie	7 5 68 11 5 19 26 14 9 19 R a z e m: 179
19	Ostrówki	1. Jabłonowszczyzna 2. Niedźwiadka Mała 3. Niedźwiadka Wielka 4. Ostrówki 5. Pawłonowszczyzna 6. Proście	19 12 35 32 19 34 R a z e m: 151

1	2	3	4
20	Połonka	1. Działkowicze 2. Horuny 3. Łotwicze 4. Niebyły 5. Połonka (m.) 6. Swirany 7. Zarzeczce 8. Zerobołowicze	
21	Poruczyn	1. Bolczyce 2. Duszkowy 3. Hubicze 4. Koniuszowszczyzna 5. Korosna 6. Krzywa 7. Miniaki 8. Mostytyczne 9. Nasiejki 10. Poruczyn 11. Romany	12 6 4 7 8 12 3 10 5 13 4 R a z e m: 89
22	Rajca	1. Łukoszyn 2. Małszyce 3. Mokrów 4. Rajca 5. Rususni 6. Skorowe Płyzny 7. Strzyszew 8. Szczorów 9. Woćław 10. Wołoni 11. Zaberdów	11 42 15 38 9 11 22 13 18 14 17 R a z e m: 216
23	Saczewki	1. Hirczyce 2. Karczewo 3. Saczewki 4. Zahorze	19 45 25 22 R a z e m: 111
24	Serwecz	1. Kajszówki 2. Lubowicze 3. Serwecz	45 40 29 R a z e m: 114

1	2	3	4
25	Snów	1. Chryszkowo 2. Cwojowo 3. Klepaczkowszczyzna 4. Mikuciewicz 5. Nielepów 6. Ogrodniki 7. Pometycze 8. Snów (m.) 9. Sungały 10. Terjaki	25 19 14 19 9 15 6 17 10 10 R a z e m: 144
26	Stwołowicze	1. Arabinowszczyzna 2. Ciuchuntowicze 3. Domaszewice 4. Drohuby 5. Drugie Torczyce 6. Haiszcze 7. Herniaki 8. Jodorowce 9. Medelowszczyzna 10. Michnowszczyzna Zaosie 11. Miedzianowicze 12. Nowiki 13. Nowosiółki 14. Polennicze 15. Rybaki 16. Skuratów 17. Stwołowicze (m.) 18. Sudary 19. Śnikowce 20. Torczyce 21. Własy 22. Załuże 23. Zapole	14 22 2 14 15 11 7 4 5 6 23 3 19 23 6 2 15 6 3 2 17 2 19 R a z e m: 328
27	Swojatycze	1. Chwenki 2. Domasze 3. Hryce 4. Hryckiewicz 5. Mamlowszczyzna 6. Nielepów 7. Ostrejki 8. Sterzeryki i Trabowicze 9. Suprenowicze	1 25 9 27 6 7 6 20 15

1	2	3	4
		10. Sycze 11. Swojatycze (m.) 12. Wołosacze 13. Żylwie i Odra	2 1 7 19 R a z e m: 146
28	Wieżma (Stanisławów)	1. Kowale 2. Krehle 3. Nowosiółki 4. Pranaczki 5. Romaszki 6. Więżma (Stanisławów – m.) 7. Ułasowicze 8. Zaścianek Iwanowskich	19 10 32 21 19 10 30 2 R a z e m: 146
29	Wołówka	1. Jaroszyce 2. Jotwicz 3. Kotłów 4. Łabacze 5. Mędzin 6. Nieznanów 7. Nowosiółki 8. Padzierzów 9. Płochów 10. Rodohoszcze 11. Stanczany 12. Tuliczów 13. Wierbnów 14. Wołówka (m.) 15. Zasierze 16. Zubków	17 7 15 13 7 17 5 9 7 11 11 28 11 20 26 3 R a z e m: 207
30	Załuże	1. Lubno 2. Skomoryszki 3. Wieżaterów 4. Załuże 5. Zaścianek Załuża	19 39 33 39 6 R a z e m: 136
31	Żuchowicze Małe	1. Chlumcze 2. Jarewicze 3. Rzepicze 4. Szeramowicze 5. Żuchowicze Małe	64 25 46 60 49 R a z e m: 244

1	2	3	4
32	Żuchowicze Wielkie	1. Cierebostyn 2. Korzew 3. Łuki 4. Osznary 5. Troszyce 6. Żuchowicze Wielkie	63 99 125 12 51 95 R a z e m: 445

Łącznie na terenie całego dekanatu cyryńskiego znajdowało się 287 miejscowości, wśród których były głównie wsie, miasteczka i mniej liczne zaścianki. Średnia liczba miejscowości w parafii w dekanacie wynosiła w przybliżeniu 9. Najmniejsza liczba miejscowości wynosiła 3 (w trzech parafiach), największa – 23 (w dwóch parafiach), a najczęściej spotykane były parafie siedmiowioskowe (5 parafii) oraz sześć- i dziesięciowioskowe (po 4 parafie).

Nie zawsze jednak liczba miejscowości należących do danej parafii była proporcjonalna do liczby domostw unickich. Przykładem tego jest parafia Żuchowicze Wielkie, składająca się tylko z 6 wiosek, ale licząca aż 445 domostw unickich, gdy w innych parafiach o tej samej liczbie miejscowości liczba domostw unickich była kilkakrotnie niższa: Odachowszczyzna – 166 domostw, Ostrówki – 151 domostw i Miratycze – 118 domostw. Natomiast parafia Stwołowicze, w której skład wchodziły 22 wioski i jedno miasteczko, liczyła tylko 328 domostw unickich. Świadczy to o tym, że niektóre miejscowości były bardzo małe albo też – dotyczy to głównie miasteczek – że zamieszkiwane były nie tylko przez unitów.

Jakkolwiek wszystkie parafie w dekanacie cyryńskim w omawianym czasie miały strukturę wielowioskową, to jednak bardzo rzadkim zjawiskiem były filie. Status filii miały Tuhanowicze w parafii Cyryn, Stajki w parafii Czernichów (nie podaje tej wsi wykaz miejscowości należących do parafii Czernichów), Haiszcze i Arabinowszczyzna w parafii Stwołowicze, Jabłonowszczyzna w parafii Ostrówki, Raszewicze w parafii Miratycze oraz Terjaki w parafii Snów. Filia Terjaki stanowiła wcześniej odrębną parafię. Za rządów arcybiskupa metropolity F. Wołodkowicza parafia Terjaki została zlikwidowana – ze względu na niewystarczające uposażenie – i włączona jako filia do Snowia.

Sieć parafialna w dekanacie była dość zagęszczona. Odległości pomiędzy cerkwiemi sąsiadujących z sobą parafii najczęściej nie przekraczały mili. Najbardziej oddalonymi od siebie parafiami były Ostrów i Jastrzembł – 3 mile, Łuki i Wiedźma – 2,5 mili, Ostrów i Łuki – 2 mile,

Mysz i Jastrzembl – 2 mile, Mysz i Połonka – 2 mile, Saczewki i Horodyszcze – 2 mile. Parafia Serwecz oddalona była o pół mili od parafii Berezowiec w dekanacie nowogródzkim, sąsiadującym bezpośrednio z dekanatem cyryńskim.

II. WIERNI – STAN LICZBOWY

Pewne wyobrażenie o sytuacji demograficznej w dekanacie cyryńskim w odniesieniu do wiernych Cerkwi unickiej dać mogą zamieszczone w tab. 4 informacje statystyczne dotyczące liczby domostw w poszczególnych parafiach i miejscowościach. Dla kilku parafii akta wizytacyjne nie podają takiej statystyki, ale należy przypuszczać, że stan rzeczywisty nie odbiegał od innych wsi i miasteczek w dekanacie.

Akta wizytacyjne dekanatu Cyryn z 1798 r. zawierają bogate informacje o sytuacji ludnościowej. Dla większości parafii podano liczbę zdolnych do spowiedzi – z podziałem na mężczyzn i kobiety. W wielu też przypadkach zamieszczono ogólną liczbę wiernych w parafii.

Tab. 5. Liczba wiernych w poszczególnych parafiach

Lp.	Parafia	Liczba wiernych zdolnych do spowiedzi			Ogólna liczba wiernych
		mężczyźni	kobiety	r a z e m	
1	2	3	4	5	6
1	Cyryn	728	730	1452	2018
2	Czernichów	160	252	412	611
3	Dolmatowszczyzna	392	377	769	998
4	Horodyszcze	347	165	572	729
5	Horodziej Dolny	114	81	423	
6	Horodziej Górny	200	199	399	
7	Jasieniec	102	175	277	372
8	Jastrzembl	171	158	329	
9	Kłopiennica	269	144	413	820

1	2	3	4	5	6
10	Kroszyn	367	335	702	1019
11	Lipa	164	180	344	
12	Łuki	408	448	856	
13	Łysica	486	495	981	1140
14	Miratycze	197	223	420	651
15	Mysz	788	689	1477	
16	Narucewicze	162	132	294	546
17	Odachowszczyzna	335	247	609	
18	Ostrów	461	341	802	
19	Ostrówki	302	286	588	
20	Połonka	370	377	747	
21	Poruczyn	177	161	338	463
22	Rajca	365	405	770	1152
23	Saczewki	236	216	452	820
24	Serwecz	273	269	542	752
25	Snów	218	233	451	
26	Stwołowicze	460	555	1015	
27	Swojatycze	233	224	547	
28	Wieżma (Stanisławów)	232	298	430	678
29	Wołówka	464	442	906	1441
30	Załuże	237	286	423	
31	Żuchowicze Małe	467	445	912	1278
32	Żuchowicze Wielkie	1008	982	1990	2462
R a z e m:		10 893	10 377	21 270	17 698

We wszystkich parafiach dekanatu cyryńskiego mieszkało łącznie 21 270 nitów zdolnych do przystępowania do sakramentu pokuty. Większość stanowili mężczyźni – 10 893 osoby; kobiet takich było 10 377. Średnio w parafiach dekanatu cyryńskiego było 661 osób w wieku przystępowania do powieży (337 mężczyzn i 324 kobiety). Niestety, akta wizytacyjne nie dla żadnej parafii podają ogólną liczbę wiernych. Dane tego rodzaju zamieszczono tylko w przypadku 18 parafii w dekanacie. Łącznie w tych parafiach mieszkało 17 698 wiernych unitów. Średnia zatem wiernych dla tych parafii wynosi 983 osoby. Przyjmując, że jest to średnia reprezentatywna dla całego dekanatu, można w przybliżeniu oszacować, iż ogólna liczba wiernych we wszystkich parafiach wynosiła w 1798 r. 31 463 osoby. Wierni w tych 18

parafiach mieszkali w 3334 domostwach, co daje średnio 5 osób na domostwo. Również i w tym wypadku można przyjąć, że jest to wielkość wymierna dla całej populacji w dekanacie. Zbliżony wynik można otrzymać stosując inne obliczenie. Odsetek nie przystępujących do spowiedzi w parafiach, dla których istnieją pełne dane, wynosi 28,93%. Przyjmując tę stopę procentową dla całego dekanatu, uzyska się wynik 29 928 osób w dekanacie. Najniższa średnia i najwyższa odbiegały od przeciętnej. Najmniej osób na rodzinę przypadało w parafii Czernichów – 3 osoby, Wiedźma – 5 osób i Miratycze – 5 osób. Najwięcej natomiast osób w rodzinie było w parafiach: Wołówka – 7 osób, Serwecz – 7 osób i Kołpiennica – 6 osób. Sądząc z powyższych danych, rodziny unickie w dekanacie cyryńskim pod koniec XVIII w. były wieloosobowe, zapewne też i wielopokoleniowe.

Osoby niezdolne do spowiedzi to przede wszystkim dzieci. Osoby zaniebane religijnie i psychicznie oraz umysłowo niezdolne do świadomego sakramentalnego aktu pokuty, o ile takie były w każdej parafii, niewątpliwie stanowiły znikomą liczbę. Uwzględniając jednak i takie przypadki, można orientacyjnie przyjąć, że w całym dekanacie cyryńskim było ok. 8600 dzieci w wieku przed „używaniem rozumu”

III. CERKWIE I KAPLICE

Jednym z głównych zadań wizytatora było zwizytowanie obiektów kultu – cerkwi i kaplic nie tylko z okazji uroczystej celebry liturgicznej, ale także pod kątem zainteresowania się stanem budynków sakralnych, wyposażeniem i najbliższym obejściem, które najczęściej stanowił cmentarz grzebalny.

W czasie wizytacji kanonicznej w dekanacie cyryńskim w 1798 r. każda parafia posiadała własną cerkiew parafialną; w jednym tylko przypadku (w Czernichowie) funkcję cerkwi parafialnej pełniła tymczasowo szopa drewniana. Jediną murowaną świątynią parafialną w dekanacie była cerkiew w Lipie. Pozostałe wzniesione były z drewna. Już to wskazuje, że nie było tu monumentalnych budowli sakralnych, ale zwykłe wiejskie, w przeważającej części, cerkiewki, których podstawowy budulec stanowiło drewno. Wykonane z niego były nie tylko ściany, zewnętrzna szalówka (deskówka), drzwi i oprawy okienne, ale także gontowe lub dranicowe (wykonane z okorowanej kłody, czyli okrągłaka, przedzielonego wzdłuż za pomocą roz-

szczepienia – rozdarcia)⁹ pokrycie dachu. Kilka cerkwi pokrytych było słomą, a tylko nieliczne posiadały kopułę krytą blachą.

Tab. 6. Architektura cerkiewna w dekanacie cyryńskim

Lp.	Nazwa parafii	Cerkiew		Dach	Kopuła	
		drewniana	muruwana		liczba	pokrycie
1	2	3	4	5	6	7
1	Cyryn	x		gont	2	
2	Czernichów	x				
3	Dołmatowszczyzna	x		słoma	1	
4	Horodyszcze	x			3	
5	Horodziej Dolny	x		gont	1	
6	Horodziej Górny	x		gont	1	
7	Jasieniec					
8	Jastrzembl	x		gont	1	blacha
9	Kolpiennica	x		gont	2	
10	Kroszyn	x				
11	Lipa		x	gont	3	
12	Łuki	x		gont	1	blacha
13	Łysica	x		gont	1	
14	Miratycze	x		gont	1	
15	Mysz	x		gont	1	
16	Narucewicze	x		gont		
17	Odachowszczyzna	x		gont	1	
18	Ostrów	x		gont	5	
19	Ostrówki	x		gont	3	
20	Połonka	x		gont	1	
21	Poruczyn	x		gont	2	
22	Rajca	x		słoma		
23	Saczewki	x		gont	wieża	blacha
24	Serwecz	x		gont	2	

⁹ *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, pod red. K. Kubalskiej-Sulkiewicz, M. Bielskiej-Łach, A. Manteuffel-Szaroty, Warszawa 1996, s. 88.

1	2	3	4	5	6	7
25	Snów	x		gont	1	
26	Stwołowicze	x		gont	1	
27	Swojatyce	x		dranica i słoma	1	
28	Wieżnia (Stanisławów)	x		gont	1	
29	Wołówka	x		gont	1	
30	Załużc	x		gont	3	
31	Żuchowicze Małe	x		gont		
32	Żuchowicze Wielkie	x		gont	3	
Cerkwie filialne i kaplice						
1	Arabinowszczyzna					
2	Haiszcze					
3	Horki	x				
4	Jabłonowszczyzna	x				
5	Jasieniec	x		słoma		
6	Łubno					
7	Nieźwiadka					
8	Osipowszczyzna					
9	Ostrówki		x	gont i dachów- ka		
10	Podlesie					
11	Pryszłowszczyzna	x				
12	Raszewicze					
13	Sihoda	x				
14	Stajki	x		gont	2	
15	Szczanów					
16	Terjaki	x				
17	Tuhanowicze					

Informacje zawarte w aktach wizytacyjnych dotyczące architektury cerkwi i kaplic w parafiach dekanatu cyryńskiego są bardzo skąpe. Przebija z nich jednak przekaz o ubóstwie formy i stylu cerkiewnego budownictwa sakralnego na tym terenie. Prawdopodobnie tylko dwie cerkwie – parafialna w Lipie i kaplica cmentarna w Ostrówkach były murowane. Ta ostatnia posiadała też podpiwniczenie oraz miała część pokrycia dachowego wykonanego z dachówki. Na podmurówce były cerkwie w Jastrzemblu, Kołpiennicy, Poruczynie i Wieżmie. Częstym zwieńczeniem dachu była kopuła lub kopuły. W kilku przypadkach pokryte były blachą. Na szczycie kopuł znajdował się

najczęściej żelazny krzyż. W Jasieńcu i Serweczu krzyż umieszczony był bezpośrednio na dachu świątyni. Na uwagę zasługuje cerkiew w Saczewkach, posiadająca nie kopułę, ale wieżę. Jest to wyraźny element łańcisński. Brak jest, niestety, wiadomości dotyczących czasu budowy poszczególnych obiektów sakralnych. Dla cerkwi w Lipie podano ogólną informację, że jest to nowy budynek. O cerkwiach w Jastrzemblu, Narucewiczach i Załużu zaznaczono, że są to obiekty stare. Bardziej precyzyjne określenie czasu powstania świątyni podano w przypadku kaplicy w Tuhanowiczach (parafia Cyryn) i kaplicy w Pryszłowszczyźnie (parafia Dołmatowszczyzna), gdzie odnotowano daty poświęceń. Pierwsza z kaplic, ufundowana przez Samuela i Zofię Tuhanowskich, poświęcona została w 1766 r., a druga – w 1759 r. przez ks. Niewierowicza. Kaplica w Łubnie w parafii Załuże wybudowana została przez miejscowych włościan.

Cerkiew filialna w Arabinowszczyźnie zlokalizowana była „na mogiłach”, co wskazuje, iż wzniesiono ją albo na jakimś miejscu grzebalnym, albo na tzw. cerkwiszczu, czyli w miejscu, gdzie kiedyś już istniała cerkiew. Na cmentarzu też usytuowana była kaplica w Ostrówkach. Kaplica w Horkach mieściła się we dworze. Dla użytku dworów służyły również kaplice w Osipowszczyźnie w parafii Horodziej Górny (Msza św. tu była celebrowana tylko na prośbę) i w Jabłonowszczyźnie w parafii Ostrówki. Pod nadzorem dworu były kaplice w Sihadzie w parafii Miratycze i w Szczanowie w parafii Rajca, w dobrach Bułharynów. W kaplicy w Pryszłowszczyźnie sprzęt cerkiewny stanowił własność dworu, w Tuhanowiczach zaś dwór wyposażył kaplicę w potrzebny sprzęt cerkiewny i liturgiczny. W przypadkach, gdzie kaplice służyły głównie dworowi, należy przypuszczać, iż tamtejsi właściciele ziemscy byli unitami.

Część kaplic wykorzystywana była do celów duszpasterskich i czynności liturgicznych bądź to okresowo, bądź to na prośbę. Kaplica w Arabinowszczyźnie służyła jedynie w okresie wielkanocnym jako miejsce słuchania spowiedzi. W Niedźwiadce i w Osipowszczyźnie służbę Bożą sprawowano tylko na prośbę wiernych lub dworu. Cerkiew filialna w Terejkach posiadała cudowny obraz, prowadzona też była księga cudów i być może pełniła ta cerkiew funkcję lokalnego miejsca pielgrzymkowego¹⁰ Akta wizytacyjne jednak o tym milczą.

¹⁰ „Аrchieографическij сбoрник документов относящихся к истории сiewеро-западной Руси”, 13(1902) 174.

Każda cerkiew i kaplica miały swojego patrona lub patronów. Akta wizytacyjne zasadniczo podają wezwania – z wyjątkiem parafii Jastrzembl. Ilustruje je tab. 7.

Tab. 7. Patrocinia cerkwi i kaplic

Lp.	Nazwa parafii	Patrocinium
1	2	3
1	Cyryn	Przemienienia Pańskiego
2	Czernichów	Matki Bożej Bolesnej
3	Dołmatowszczyzna	Matki Bożej Bolesnej
4	Horodyszcze	Św. Tadeusza
5	Horodziej Dolny	Zesłania Ducha Świętego
6	Horodziej Górny	Przemienienia Pańskiego i Matki Bożej Bolesnej
7	Jasieniec	Św. Mikołaja
8	Jastrzembl	
9	Kołpiennica	Św. Jana
10	Kroszyn	Św. Jerzego
11	Lipa	Opieki Matki Bożej
12	Łuki	Św. Jerzego i Św. Jana Ewangelisty
13	Łysica	Podwyższenia Krzyża Świętego
14	Miratycze	Św. Mikołaja
15	Mysz	Przemienienia Pańskiego
16	Narucewicze	Narodzenia Św. Jana Chrzciciela
17	Odachowszczyzna	Św. Eliasza Proroka
18	Ostrów	Trójcy Świętej
19	Ostrówki	Narodzenia Najświętszej Maryi Panny
20	Połonka	Św. Praksedy Męczennicy
21	Poruczyn	Opieki Matki Bożej
22	Rajca	Przemienienia Pańskiego
23	Saczewki	Przemienienia Pańskiego i Wniebowzięcia NMP
24	Serwecz	Św.św. Piotra i Pawła
25	Snów	Św.św. Piotra i Pawła
26	Stwołowicze	Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny
27	Swojatycze	Św. Mikołaja
28	Wieżma (Stanisławów)	Św. Jana Chrzciciela
29	Wołówka	Św.św. Piotra i Pawła

1	2	3
30	Załuże	Św. Jerzego
31	Żuchowicze Małe	Św. Jana Chrzciciela
32	Żuchowicze Wielkie	Św.św. Piotra i Pawła
Cerkwie filialne i kaplice		
1	Arabinowszczyzna	
2	Haiszcze	Św.św. Szymona i Judy
3	Horki	
4	Jabłonowszczyzna	Św. Eliasza Proroka
5	Jasieniec	Wniebowstąpienia Pańskiego
6	Łubno	
7	Niedźwiadka	Wniebowstąpienia Pańskiego
8	Osipowszczyzna	
9	Ostrówki	
10	Podlesie	Trójcy Świętej
11	Pryszłowszczyzna	Św. Michała
12	Raszewicze	Narodzenia Najświętszej Maryi Panny
13	Sihoda	Św. Anny
14	Stajki	
15	Szczanów	Św. Mikołaja
16	Terjaki	Św. Piotra
17	Tuhanowicze	Św. Praksedy Męczennicy

Dla cerkwi filialnych i kaplic w kilku przypadkach akta wizytacyjne nie odnotowały patrocinium. Osiem cerkwi miało podwójne patrocinium, w tym Św.św. Piotra i Pawła. Z grupy wezwań poświęconych Osobom Boskim dwukrotnie występuje tytuł Trójcy Świętej, pięciokrotnie Przemienienia Pańskiego, dwukrotnie Wniebowstąpienia Pańskiego i jeden raz Zesłania Ducha Świętego. W grupie wezwań angelologicznych dwukrotnie stwierdzono tytuł Św. Michała Archaniola. Matce Bożej poświęcono 9 cerkwi i kaplic. Na uwagę zasługuje tytuł Matki Bożej Bolesnej. Świętych Starego Testamentu reprezentują prorok Eliasz i św. Anna. Kilka wezwań związanych było z apostołami. Wśród świętych Kościoła katolickiego występowali jako patronowie św. Mikołaj, św. Jerzy i św. Prakseda.

Uzupełnienie architektoniczne budowli sakralnych – cerkwi i kaplic, których na terenie dekanatu cyryńskiego w 1798 r. było łącznie 48, w tym prowizoryczna szopa, stanowiły wolno stojące dzwonnice. O ich bryle architektonicznej akta wizytacyjne milczą. Nie posiadała ich każda parafia, nawet

jeżeli miała dzwony. Tam, gdzie nie było dzwonnicy, dzwony były umieszczone najczęściej w kopule cerkwi, „w widłach”, przez które to określenie można rozumieć albo drewniany słup z rozwidleniem u góry, w kształcie litery Y, albo jakąś prostą konstrukcję nośną. W Miratyczach dzwon umieszczony był na drzewie.

Tab. 8. Lokalizacja i liczba dzwonów oraz sygnaturek w parafiach dekanatu cyryńskiego

Lp.	Nazwa parafii	Lokalizacja dzwonów	Liczba dzwonów	Sygnaturka	Kotły
1	Cyryn	dzwonnica	2		
2	Czernichów	w widłach	1		
3	Dołmatowszczyzna	dzwonnica	1		
4	Horodyszcze	w kopule		x	
5	Horodziej Dolny	dzwonnica	3		
6	Horodziej Górny	w widłach	1		
7	Jasieniec	w kopule	1	x	
8	Kołpiennica	dzwonnica	3		
9	Kroszyn	w kopule	3		
10	Łysica	w kopule	2		
11	Miratycze	na drzewie			
12	Narucewicz	w widłach	1		
13	Ostrów	w kopule	1		
14	Ostrówki	dzwonnica	3		
15	Poruczyn	w kopule		x	
16	Rajca	dzwonnica	2		x
17	Saczewki	dzwonnica	2		
18	Serwecz		2		
19	Stwołowicze	w kopule	1		
20	Wiedźma (Stanisławów)	dzwonnica	2		
21	Wołówka	dzwonnica	2		
22	Zatuże	dzwonnica	3		
23	Żuchowicze Małe	dzwonnica	3		
24	Żuchowicze Wielkie	dzwonnica	3		

Spośród 32 parafii w dekanacie cyryńskim 24 posiadały dzwony i sygnaturki. W przypadku parafii Horodyszcze i Poruczyn była to tylko sygnaturka,

w parafii Jasieniec zaś był dzwon i sygnaturka. W parafii Rajca oprócz dwóch dzwonów w dzwonnicy były jeszcze dwa miedziane kotły głosowe. Dzwonnice wolno stojące posiadało 12 parafii. W Cyrynie i Saczewkach dzwonnice były drewniane, kryte gontem. Dla pozostałych parafii brak bliższych informacji na temat dzwonnicy. Cerkiew w Serweczcu miała dwa dzwony, ale akta wizytacyjne nie podają, gdzie były one umieszczone. O dzwonach są jedynie lakoniczne dane co do wielkości: „duży” lub „mały”. W Stwołowiczach zaznaczono, że dzwon został ufundowany przez proboszcza.

Najbliższe otoczenie cerkwi stanowił plac cerkiewny. Często był to jednocześnie cmentarz grzebalny. Zagospodarowanie placu przycerkiewnego lub wygląd znajdującego się w obejściu cerkwi cmentarza były zewnętrzną wizytówką parafii i jej proboszcza. Akta wizytacyjne ok. 20 parafii odnotowują, jaki był stan ogrodzenia wokół placu lub cmentarza przycerkiewnego. Cmentarze znajdowały się tuż obok cerkwi na pewno w parafiach: Mysz, Jastrzebl, Łuki i Ostrów. Trzy pierwsze parafie miały ogrodzenie wokół cmentarza. W parafii Ostrów cmentarz był tylko częściowo ogrodzony. Najefektowniej, zdaje się, prezentował się plac przy cerkwi w Odachowszczyźnie, otoczony okopem i palisadą. W kilku innych parafiach (9) nie było w ogóle ogrodzenia wokół cerkwi.

Ważną rolę w trosce o wznoszenie nowych cerkwi, o zabezpieczenie budynków sakralnych, o uposażenie beneficjum i obsadę stanowisk proboszczowskich i wikariuszowskich odgrywali kolatorzy. Prawo patronatu w dekanacie cyryńskim spoczywało najczęściej w rękach prywatnych i należało głównie do rodów magnackich i szlacheckich oraz urzędników ziemskich i grodzkich.

Tab. 9. Kolatorzy parafii dekanatu cyryńskiego

Lp.	Nazwa parafii	Kolatorzy
1	2	3
1	Cyryn	Niesiołowscy (województwo nowogródzcy)
2	Czernichów	Jezierscy (komornicy Wielkiego Księstwa Litewskiego)
3	Dołmatowszczyzna	Kraśnińscy (podkomorzowie królewscy)
4	Horodyszcze	Pacowie
5	Horodziej Dolny	Brochacki (szambelan)

1	2	3
6	Horodziej Górny	Marcinkiewicz (pisarz grodzki nowogródzki) i Korbut (sędzia ziemski nowogródzki)
7	Jasieniec	Karol Gustaw Szyling (szambelan dworu polskiego)
8	Jastrzembl	Rudołtowsy (chorążowie)
9	Kołpiennica	Kapituła Katedralna Wileńska i Seminarium wileńskie (obrzędki łacińskiego)
10	Kroszyn	książę Michał Radziwiłł (kasztelan wileński)
11	Lipa	Obuchowicz (podwojewoda nowogródzki)
12	Łuki	Seminarium wileńskie (obrzędki łacińskiego)
13	Łysica	księżęta Radziwiłłowie
14	Miratycze	Niezabitowsy (podkomorzowie nowogródzcy)
15	Mysz	Niesiołowsy
16	Narucewicze	Mikołaj Horodyna (strażnik starodubowski)
17	Odachowszczyzna	Rudołtowsy
18	Ostrów	Tyzenhauz (starosta)
19	Ostrówki	Protasiewiczowie
20	Połonka	Niesiołowsy
21	Poruczyn	Jakub Kobyliński (kanonik inflancki)
22	Rajca	Rajecy (sędziowie ziemscy nowogródzcy)
23	Saczewki	Adam Ancuta (sędzia ziemski brzeski)
24	Serwecz	Niesiołowsy
25	Snów	Rudołtowsy
26	Stwołowicze	Kawalerowie Maltańscy i książę Michał Radziwiłł
27	Swojatycze	Filip Obuchowicz (kasztelan miński)
28	Wiedźma (Stanisławów)	Michał Łopot (obożny Wielkiego Księstwa Litewskiego)
29	Wołówka	Niezabitowsy
30	Załuże	księżęta Radziwiłłowie
31	Żuchowicze Małe	Niesiołowsy
32	Żuchowicze Wielkie	księżęta Radziwiłłowie

Najwięcej parafii w dekanacie cyryńskim należało do Niesiołowskich, Radziwiłłów, Rudołtowskich, Niezabitowskich i do łacińskiego Seminarium Duchownego w Wilnie. Godny uwagi jest patronat sprawowany w parafii Stwołowicze przez Kawalerów Maltańskich i przez Kapitułę Katedralną Wileńską obrzędki łacińskiego w parafii Kołpiennica. Kolatorzy, jak można wnioskować z nazwisk, w większości byli katolikami obrzędki łacińskiego.

IV BRACHTWA, SZKOŁY I SZPITALA

Bractwa w życiu Cerkwi odgrywały bardzo istotną rolę. Były formą aktywności laikatu na płaszczyźnie życia religijnego i współdziałania w zarządzaniu parafią. W dekanacie cyryńskim, w świetle akt wizytacyjnych z 1798 r., bractwa nie rozwijały nazbyt ożywionej działalności. Były ponadto nieliczne i – jak się wydaje – pozostawione własnemu losowi. Nie wszystkie miały formalnie instytucjonalny status.

W parafii Cyryn istniało od dawnych czasów Bractwo Opieki Matki Bożej (Pokrowskie). Miało ono aprobatę władzy cerkiewnej i w omawianym okresie dobrze działało. Prowadzona była księga przychodów i rozchodów. Stan kasy w chwili wizytacji kanonicznej wynosił 1238 złp. 15 gr. Bractwo udzielało procentowych pożyczek z kasy brackiej, pomnażając tym samym swoje dochody. Religijna aktywność Bractwa nie jest, niestety, znana. Konfraternia cerkiewna Przemienienia Pańskiego w Myszy zatwierdzona została 28 I 1746 r. przez Andrzeja Bienieckiego OSBM, ówczesnego ihumena w Kobryniu i jednocześnie oficjała generalnego w Wilnie i Nowogródku. Wizytator w akcie wizytacyjnym nadto odnotował, że dochody brackie, tzw. karbona, znajdowały się pod opieką zarządu Bractwa. Bractwo miało swój procesyjny ołtarzyk z obrazem Najświętszej Maryi Panny, przyozdobiony dwoma koronami srebrnymi, 16 sznurami koralami i 11 sznurami bisioru¹¹. Nic nie wspomniano o działalności Bractwa. W Załużu istniało stare bractwo, którego nazwy w akcie wizytacyjnym nie podano. Kasa bracka zasilana była przez składki braci, wynoszące 1 złp. Były one jednak nieregularnie wpłacane. Nad funduszem brackim czuwali sami bracia. Dobrą kondycję miało Bractwo Św.św. Piotra i Pawła w Żuchowiczach Wielkich, posiadające w kasie 72 złp. 13 gr. Bractwo Św. Jana Chrzciciela w Żuchowiczach Małych było dobrze prowadzone, a dochód, czerpany z różnych źródeł, osiągnął wartość 503 złp. W parafii Łysica Bractwo Podwyższenia Krzyża Świętego również prowadziło księgę przychodów i rozchodów, a nad kasą bracką czuwało trzech braci (bratczyków). Kilka z bractw w dekanacie nie miało aprobaty władzy cerkiewnej. Należały do nich Bractwa: Świętych Apostołów w Serweczcu, Przemienienia Pańskiego w Rajcy, nie znane z nazwy bractwa w Kołpiennicy i Saczewkach. Bractwo w Serweczcu pobierało od braci co

¹¹ Tu w rozumieniu naszyjnika z perel (zob. *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, s. 45).

roku składkę w wysokości 1 złp. na potrzeby konfraterni. Wszystkie te bractwa działały aktywnie i posiadały pewne kwoty pieniężne: w Kołpiennicy 90 złp., a w Saczewkach 15 złp. Dochody do kasy brackiej w Rajcy bracia czerpali z kwesty. W Kołpiennicy bractwo, jakkolwiek nie miało „konsensu i approbaty”, funkcjonowało od dawna. W Połonce bractwo niegdyś istniało, ale upadło przez zaniedbanie.

Tab. 10. Bractwa w dekanacie cyryńskim

Lp.	Nazwa parafii	Tytuł Bractwa
1	Cyryn	Opieki Matki Bożej
2	Kołpiennica	
3	Łysica	Podwyższenia Krzyża Świętego
4	Mysz	Przemienienia Pańskiego
5	Połonka	
6	Rajca	Przemienienia Pańskiego
7	Saczewki	
8	Serwecz	Św.św. Piotra i Pawła
9	Załuże	
10	Żuchowicze Małe	Św. Jana Chrzyciela
11	Żuchowicze Wielkie	Św.św. Piotra i Pawła

Zaledwie w 10 parafiach, gdyż w Połonce bractwo praktycznie w chwili wizytacji w 1798 r. nie istniało, zorganizowane były konfraternie cerkiewne. Duża część z nich działała nieformalnie. Brak też bardziej szczegółowych danych o formach pracy poszczególnych bractw.

Kolejną instytucją cerkiewną istniejącą i działającą, aczkolwiek w bardzo znikomym wymiarze, w dekanacie cyryńskim były szpitale cerkiewne. W miasteczku Cyryn czynny był szpital parafialny o charakterze przytułku, nie posiadający żadnej fundacji, w którym schronienie znajdowało sześcioro ubogich. W Kołpiennicy w szpitalu-przytułku mieszkała jedna uboga, która utrzymywała się z jałmużny. Również w Załużu istniał szpital parafialny, ale też nie posiadał żadnej fundacji. W parafii Stwołowicze były dwa domy dla ubogich. W samych Stwołowiczach – zamiast szpitala parafialnego – na rzecz ubogich przeznaczony był dom prywatny, w którym mieszkały dwie ubogie. Szpital cerkiewny zlokalizowany był w miejscowości filialnej Haiszcze (Haciszcze). Z miejscowego folwarku na rzecz szpitala przekazywano „4 ośminy żyta” Obowiązkiem miejscowego proboszcza było co

roku w jesieni odprawiać egzekwie za zmarłych pensjonariuszy szpitala oraz cztery Msze św. recytowane i jedną śpiewaną za fundatorów szpitala. W pozostałych parafiach szpitali dla ubogich nie było.

Jeszcze gorzej przedstawiała się sytuacja szkolnictwa parafialnego w dekanacie cyryńskim. Działała tu tylko jedna szkoła (w Załużu) i nie posiadała żadnej fundacji. Nic też nie wiadomo ani o nauczycielu i budynku szkolnym, ani o uczniach.

*

Patrząc na dekanat cyryński w analizowanym okresie głównie od strony organizacyjnej, trzeba stwierdzić panujący tu pewien marazm. Jeśli chodzi o budownictwo sakralne – nie stało ono na najwyższym poziomie. Można też powiedzieć, iż życie religijne wiernych nie było prawdopodobnie zbyt aktywne, czego przykładem słabo rozpowszechnione bractwa. Również od strony instytucjonalnej – szpitali i szkół – widoczne są wyraźne zaniedbania. Pełniejszy i być może bardziej jasny obraz dekanatu cyryńskiego można byłoby zaprezentować po całościowym omówieniu zagadnień związanych z organizacją i funkcjonowaniem dekanatu jako jednostki administracji kościelnej.

THE UNIATE CYRYŃ DEANERY IN THE KIEV ARCHDIOCESE IN THE LIGHT OF THE GENERAL VISITATION OF 1798

S u m m a r y

The general visitation of the Uniate Cyryń deanery was made by Archbishop Teodozy Rostocki, the visitor who had been authorized by the metropolitan bishop of Kiev and of the whole Russia. The Cyryń deanery was situated in the Latvian part of the Kiev metropolitan archdiocese. The visitorial acts had been published in the thirteenth volume of the Russian publication entitled „Археографическій сборникъ документовъ относящихся къ исторіи сѣверо-западной Руси” (A Geographical Collection of Documents Concerning the History of East-West Russia) before the revolution of 1917.

So far no detailed research on the system and organization of the Uniate Kiev archdiocese has been carried out. Therefore revealing some details brings us closer to the then situation of that large archdiocese. The paper has presented only part of the problems connected with the organization and system, but even that allows us to notice that the Cyryń deanery, numbering a few dozen parishes, had numerous drawbacks and shortcomings. Its organization

leaves a lot to be desired and in this respect could not be compared with its contemporary deacanataes in the Lvov archdiocese, not to mention the Przemyśl diocese. Many factors affected that state of affairs, including greater poverty among the faithful, the vast territory of the archdiocese, rare canonical visitations, and lack of an integrated settlement of the Uniates.

The visitation of the Cyryń deanery came about immediately after the last partition of Poland, yet before the destruction of the early Polish church organization (including that of the Orthodox Church). Accordingly, its acts are essential to grasp the actual state of that part of the Kiev archdiocese at the final stage of the early Polish period.

Translated by Jan Kłós